

Дослідження Руху опору часів Великої Вітчизняної війни радянськими істориками у 1960-х – першій половині 1980-х років

У статті аналізується стан розробки проблеми Руху Опору у радянській історіографії у 1960-х – першій половині 1980-х років.

Ключові слова: радянська історіографія, Рух Опору, Велика Вітчизняна війна, науковий обіг, історики, журналісти, краєзнавці.

В статье проанализирована советская историография 1960-х – первой половине 1980-х годов проблемы Движения Сопротивления в годы Великой Отечественной войны.

Ключевые слова: советская историография, Движение Сопротивления, Великая Отечественная война, научный оборот, историки, журналисты, краеведы.

In the article analyzed soviet historiography 1960th – to the first half of 1980th problems of Motion of Resistance in the years of Great Patriotic war.

Key words: soviet historiography, Motion of Resistance, Great Patriotic war, scientific turn, historians, journalists.

Постановка проблеми. Дослідження Руху Опору почалося ще у роки Великої Вітчизняної війни. З того часу світ побачили тисячі публікацій, присвячених різним аспектам протистояння ворогу на окупованих землях. На нашу думку, один із найважливіших етапів радянської історіографії даної проблеми припадає на 1960-ті рр. – першу половину 1980-х рр.

Аналіз актуальних досліджень. На сучасному етапі історіографія Руху Опору часів Великої Вітчизняної війни періоду 1960-х – першої половини 1980-х рр. найшла певне відображення у колективних роботах, присвячених загальній історії Другої світової та Великої Вітчизняної війн [1] або у статтях, де розкриваються проблеми, пов'язані із боротьбою народних месників [2]. Також ця тема розкривається у роботах, присвячених українській радянській історіографії [3].

І **мета** даної статті – висвітлити причини значущості цього етапу і визначити основні питання, що висвітлювались у радянській історіографії у ці роки.

Виклад основного матеріалу. Важливою подією, що суттєво вплинула на зміни у методології і тематиці наукових розвідок радянських учених, стали рішення XX з'їзду КПРС (1956 р.) [4, 5], які поставили перед істориками завдання дослідження нових і відомих раніше фактів з позицій ленінізму. На думку ж російського історика Л.О. Сидорової, початок кардинальних змін в історичній науці було закладено дещо пізніше, а саме після XXII з'їзду КПРС (1961 р.), коли «партія повністю взяла під свій контроль не тільки напрям, але й сам хід здійснення проголошених змін» [5, с. 219].

Ці твердження можна вважати правильними, оскільки XXII з'їзд КПРС завершив справу, розпочату XX з'їздом. На них були прийняті рішення, які не лише визначили методологію і тематику, а й заклали ідеологічні основи підходів до історичних досліджень на декілька наступних десятиліть.

Стосовно ж вивчення питань Руху Опору в УРСР та окремих її областях не менш вагоме значення мала постанова ЦК Компартії України від 19 грудня 1961 р. «Про недоліки, допущені при обліку учасників антифашистського підпілля та партизанського руху на Україні в період Великої Вітчизняної війни 1941-45 рр.».

Тому початок нового етапу вивчення Руху Опору доречно пов'язувати із запропонованими трьома історичними маркерами. При цьому слід відзначити, що даний етап відрізняється від інших як за кількісними, так і за якісними показниками. За цими показниками визначений період можна поділити на два підперіоди, межею між якими виступає кінець 1970-х років.

Для виконання постанови ЦК Компартії України в областях були сформовані комісії для перевірки матеріалів, які стосувалися діяльності учасників антифашистського підпілля і партизанського руху. Очолювали їх секретарі партійних комітетів відповідних рівнів (обласних,

міських, районних). До складу комісій увійшли історики, журналісти, краєзнавці, оперуповноважені КДБ. Протягом кількох років була проведена пошуково-дослідницька робота, опитано багато учасників і свідків подій. Завдяки роботі комісій зросла кількість публікацій з історії нелегальної боротьби. Цьому сприяло розширення джерельної бази, що дозволило науковцям дослідити генезу Руху Опору, вивчити різні аспекти протистояння партизанів і підпільників загарбникам. Головним досягненням їх праці стало те, що історики, журналісти, краєзнавці, які входили до складу комісій, зібрали й оприлюднили великий фактичний матеріал про мужність і самопожертву народних месників. «Забутими» виявилися лише огріхи і помилки, які, безперечно, мали місце.

На другу половину 1960-х – першу половину 1970-х рр. припала найбільша кількість публікацій, присвячених партизанській і підпільній боротьбі, розширилося і коло досліджуваних проблем, зросла увага до регіональних аспектів. У цей час вийшли друком дослідження як узагальнюючого характеру, так і праці, присвячені різним аспектам Руху Опору, серед них і регіонального рівня.

Рішення партійних з'їздів зумовили появу багатотомних праць із загальної історії Української РСР та окремих областей, КППС і Компартії України, ВЛКСМ і ЛКСМУ, історії робітництва й селянства, Другої світової і Великої Вітчизняної воєн) [6]. У відповідних томах цих праць міститься чималий фактологічний та документальний матеріал, що стосується спротиву гітлерівцям на захоплених територіях, вказані прізвища командирів партизанських загонів керівників підпільних організацій, окремих бійців, що відзначились у протистоянні з ворогом.

Ці праці чи не вперше надали можливість показати найбільш характерні риси радянського Руху Опору: масовість, добровільність, відважність. Разом з тим вони не розкривали соціальних та побутових умов перебування месників у ворожому тилу, питань зв'язку з Великою землею, багатьох інших проблем народної боротьби, насамперед тих, що мали негативний вплив на її кінцеві результати. Натомість вони нерідко прославляли, іноді навіть гіперболізували, подвиги та діяльність окремих особистостей, деяких партизанських загонів, підпільних осередків тощо.

Увагу дослідників, як і раніше, привертало питання ролі Компартії в подіях Великої Вітчизняної війни, стану боротьби в тилу ворога, характеру Руху Опору [7]. Поруч із цими темами з'явилися нові, пов'язані із діяльністю партійного підпілля, партизанськими диверсіями, взаємодією народних месників із частинами регулярної армії, аналізом політичної, економічної та соціальної політики німців на захоплених територіях [8] тощо. Світ побачили збірники статей «Герои подполья», «Подвиг партии и народа», «Советские партизаны», що мали просопографічний характер. У них також широко використовувався регіональний матеріал, що дозволило показати розмах боротьби, звернутися до персоналій учасників, які через різні причини і обставини опинилися на окупованій території.

Вивчення нових аспектів досліджуваної теми свідчило про позитивні зміни в розвитку історичної науки. І хоча вчені у своїх публікаціях не полишали питання про керівну та спрямовальну ролі уряду і партії, все ж вони отримали можливість більш якісно аналізувати уведений до наукового обігу матеріал у контексті вимог часу. Так, Ю.І. Зінченко [9], аналізуючи взаємодію партизанських загонів із червоноармійськими частинами, певну увагу приділив подіям, що відбувалися на Харківщині. Слід зазначити, що в радянській науковій літературі зазвичай не акцентували увагу на бойових діях 1942 р. у цьому регіоні через поразку Червоної Армії. Зважаючи на це історик обмежився лише констатацією окремих фактів. Так, описуючи Барвінківсько-Лозівську операцію, він певним чином звернув увагу лише на участь місцевих партизанів у боях та звільнення деяких населених пунктів. Натомість про воєнні дії того року згадується побіжно, хоча вони мали трагічні наслідки для подальшого розгортання війни. Незважаючи на деякі недоліки, монографія є значущою для вивчення досліджуваної теми.

Певне значення для аналізу Руху Опору має праця П.К. Пономаренка «Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских захватчиков» [10]. Безпосередній учасник подій (упродовж 1942-1943 рр. він очолював Центральний штаб партизанського руху), дослідник добре обізнаний у розглядуваній проблемі. Слід наголосити, що це не спогади, а саме наукова праця, в процесі створення якої особистий досвід став у пригоді. Під час її написання автор використав недоступний на той час архівний матеріал. П.К. Пономаренко проаналізував ефективність та популярність різних форм і методів боротьби, визначив етапи розвитку партизанського руху в СРСР, звернув увагу і на деякі сторони Руху Опору в Україні як складової всесоюзного.

Для розуміння процесу розгортання діяльності партизанських загонів і підпільних організацій велике значення має науковий аналіз політики окупаційної адміністрації. Це питання вивчали П.С. Дишлевий, Т.С. Першина та ін. [11]. Науковці акцентували увагу на людиноненависницькій

політиці німецького військового командування і цивільної адміністрації, аналізували заплановані керівництвом Третього рейху «реформи» на захоплених східних територіях, реалії окупаційної політики. Дійшли висновку, що ставлення загарбників та їх поплічників до місцевого населення, встановлений «новий порядок» стали важливим чинником для зародження та розгортання народної боротьби в Україні.

Наприкінці 1970-х – у першій половині 1980-х рр. ХХ ст. увага науковців до Руху Опору зменшилася. Характерною ознакою досліджень цього періоду стало те, що вони не вийшли за межі існуючої парадигми і продовжували розробляти питання, актуальні у попередні роки. Утім у цей час були надруковані праці відомих українських істориків, таких як В.І. Клоков, В.М. Коваль, В.І. Кучер, В.М. Нем'ятій та ін. [12].

Висновки. Отже, публікації 1960-х – першої половини 1980-х рр. надали змогу ввести у науковий обіг нові архівні документи і матеріали, спогади учасників і свідків подій, суттєво розширити уявлення про форми і методи боротьби народних месників, ефективність їх взаємодії з частинами Червоної Армії, створити підґрунтя для подальшого дослідження проблеми.

У подальших дослідженнях проблеми необхідно детальніше проаналізувати літературу, присвячену даній темі на регіональному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945 / Герасимов І. О. та ін. – К. : Пошук-вид. агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.; Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / М. В. Коваль. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 1999. – 336 с.; Україна у Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. : Історичні нариси У 2 кн. Кн. 1 / О.Є. Лисенко, В.В. Стецкевич, А. Айсфельд та ін. – К. : Наукова думка, 2010. – 735 с. та ін.
2. Кентій А. В. Радянський рух Опору на окупованій території України / А. В. Кентій, В. С. Лозицький, М. А. Слободянюк. – К., 2010. – 98 с.; Салата О.О. Роль партизанських з'єднань у створенні інформаційного простору на окупованих землях України / О.О. Салата // «Університет». — К.: Вид-во Київського Славістичного університету. – 2007. – № 2. – С. 70–77 та ін.
1. Зашкільняк А. Сучасна світова історіографія : посіб. для студ. іст. спец. ун-тів / А. Зашкільняк. – Львів : ПАІС, 2007. – 312 с.; Калакура Я. Українська історіографія : курс лекцій / Я. Калакура. – К. : Генеза, 2004 – 496 с.; Попова Т. Історіографія сьогодні : три штриха с резюме к проблеме институционального кризиса / Т. Попова // Історіографічні дослідження в Україні. – 2008. – Вип. 19. – С. 42–72; Яремчук В. Образи історії української історіографії в історичній науці України середини 1950-их – початку 1970-их років / В. Яремчук // Історіографічні дослідження в Україні. – 2008. – Вип. 18. – С. 59–98 та ін.
3. Гриднев В. М. Історіографія боротьби советского крестьянства против немецко-фашистских захватчиков на временно оккупированной территории СССР в 1941–1944 гг. / В. М. Гриднев // Історіографія Великої Отеченственной війни: сб. ст. – М.: Наука, 1980. – С. 153–162; Стецкевич В.В. Воєнна історіографія України / В.В. Стецкевич // Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941-1945 / І.О. Герасимов та ін. – К.: Пошуково-вид. Агентство “Книга Пам'яті України”, 2000. – С. 631-663.
4. Сидорова Л. А. Оттепель в исторической науке: советская историография первого послесталинского десятилетия / Л. А. Сидорова. – М.: Памятники ист. мысли, 1997. – 288 с.
5. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг. В 6 т. Т. 2, 3, 6. – М.: Воениздат, 1961–1965; История Второй мировой войны (1939–1945 гг.). В 12 т. Т. 3-6. – М.: Воениздат, 1974–1976; История Коммунистической партии Советского Союза. В 6 т. Т. 5. Кн. 1 / авт.: Ю. П. Петров и др. – М., 1970. – 723 с.; Історія Ленінської Комуністичної спілки молоді України / Редкол.: О. С. Капто та ін. – К.: Молодь, 1971. – 678 с.; Історія селянства Української РСР. В 2 т. Т. 2. / Редкол.: І. І. Компанієць (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1967. – 535 с.; Історія Української РСР. У 8 т., 10 кн. Т. 7 / Редкол.: В. І. Клоков (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1977. – 536 с. та інші.
6. Буцько М. Воєнно-організаторська діяльність Комуністичної партії України в перші роки Великої Вітчизняної війни / М. Буцько, С. Кириченко. – К.: Політвидав України, 1969. – 130 с.; Масний О. С. Організаційно-партійна робота Компартії України в роки Великої Вітчизняної війни, 1941–1945 / О. С. Масний. – Львов: Вища шк., 1981. – 160 с.; Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине 1941–1944. В 2 кн. / Редкол.: В. Н. Немятій, В. И. Клоков (отв. ред.) и др. – К.: Наук. думка, 1985; Стафійчук І. П.

- Комсомол Украины в партизанском движении 1941–1941 / И. П. Стафийчук. – М.: Мысль, 1968. – 96 с.; Ющенко М. Деятельность Компартии Украины по мобилизации трудящихся республики на разгром фашизма в 1943 – 1945 гг. / М. Ющенко. – К.: Выща шк., 1977. – 127 с.; Яценко В. Комсомольці України в партизанських лавах (1941–1945) / В. Яценко. – Х.: Вид-во Харк. ун-ту, 1968. – 159 с..
7. Загорулько М. М. Крах плана «Ольденбург» / М. М. Загорулько, А. Ф. Юденков. – М.: Экономика, 1974. – 383 с.; Клоков В. Действия партизан на железнодорожных коммуникациях в тылу фашистских войск / В. Клоков. – К.: Наук. думка, 1984. – 168 с.; Першина Т. С. Фашистский геноцид на Украине, 1941–1944 / Т. С. Першина. – К.: Наук. думка, 1985. – 170 с.
  8. Зинченко Ю. И. Боевое взаимодействие партизан с частями Красной Армии на Украине, 1941–1944 / Ю. И. Зинченко. – К.: Наук. думка, 1982. – 186 с.
  9. Пономаренко П. К. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских захватчиков 1941–1944 / П. К. Пономаренко – М.: Наука, 1986. – 440 с.
  10. Дишлевий П. С. Роль партизанського руху в зриві німецько-фашистської економічної політики на Україні / П. С. Дишлевий // Український історичний журнал. – 1968. – № 3. – С. 55–62; Загорулько М. М. Крах плана «Ольденбург» / М. М. Загорулько, А. Ф. Юденков. – М.: Экономика, 1974. – 383 с.; Першина Т. С. Фашистский геноцид на Украине, 1941–1944 / Т. С. Першина. – К.: Наук. думка, 1985. – 170 с.
  11. Клоков В.І. Партизанський рух – складова частина Великої Вітчизняної війни / В.І. Клоков // Український історичний журнал. – 1976. – № 8. – С. 15–23; Коваль В. Подвиг народний: Україна в Великій Вітчизняній війні / В. Коваль. – К.: Політвидав України, 1970. – 135 с.; Коваль М.В. Борьба населения Украины против фашистского рабства / М.В. Коваль. – К.: Наук. думка, 1979. – 136 с.; Кучер В. Бойова діяльність антифашистського підпілля на Україні (1941–1944) / В. Кучер. – К.: Наук. думка, 1983. – 237 с.; Кучер В.И. Пламя народного гнева / В.И. Кучер. – К.: «Знание», 1970. – 48 с.; Немятый В. Н. Всенародная борьба населения Украины против экономических мероприятий фашистских оккупантов на Украине, 1941–1944 / В.Н. Немятый. – К.: О-во «Знание», 1980. – 62 с.; Немятый В. Н. Коммунистическая партия – вдохновитель и организатор Великой Победы / В. Н. Немятый. – К.: О-во «Знание», 1984. – 48 с.